

Анисава Милтенова, Миляна Каймакамова (София, България)

НЕИЗВЕСТНО СТАРОБЪЛГАРСКО ЛЕТОПИСНО СЪЧИНЕНИЕ ОТ XI ВЕК

Настоящата работа е посветена на една неизвестна старобългарска творба, която носи заглавие „Стго Исаје пррка ѿ вѣдѣн лѣтъ н ѿ црѣвьмь сказаніе н о антхрѣта, нже хоше быти“.¹ Изследването цели да даде археографски и палеографски данни за преписа и за ръкописа, в който е поместен; да обърне внимание върху състава на сборника; да се анализират текстологичните особености на творбата в сравнение с други подобни съчинения от същия период; да се разкрие съдържанието на паметника и да се интерпретират основните исторически факти в него; да се направи опит за идентификация на споменатите личности; да се разкрие мястото на творбата в развитието на историко-летописната и литературната традиция в средновековна България.

Произведението се намира в ръкописен сборник № 52 (39) от манастира „Николац“ край Бяло поле в Черна гора (Югославия), л. 586—66а. Сборникът е въведен в научната литература от Вл. Мошин още през 1961 г.² Въз основа на палеографските белези на ръкописа и на хартиените водни знаци авторът датира сборника в последната четвърт на XV в. Ръкописът е малък формат — осмина, 21/24 см, но е обемист — съдържа 477 л. и повече от 50 произведения. Видният сръбски учен (вероятно поради краткото време, с което е разполагал при описа) прави преглед на състава на сборника, без да привежда оригиналните заглавия и начала на произведенията и без да посочва листовете, на които се намират. Ръкописът е изписан от една ръка, по 23 реда на страница. Полууставният почерк с бързописни елементи е твърде характерен и напомня други ръкописи, писани в Западна България и Източна Сърбия по същото време. Правописът е непоследователен ресавски със спорадични сръбски езикови особености.

Съдържанието на Николашкия сборник е извънредно богато и разнообразно — в него са включени поучения, апокрифи, съчинения против латините, патерични разкази, избрани слова за Великия пост и други празници от триодния и от минейния цикъл. На пръв поглед ръкописът с част от произведенията, поместени в него, напомня обемистите сборници на книжовниците от XV в. Владислав Граматик, Мардарий Рилски и др.³ Наред с

¹ За улеснение творбата по-нататък ще се назовава Сказание Исаево.

² Вл. Мошин. Ћирилски рукописи у манастиру Никольцу код Бијелог поља. — Историјски записи. Орган Историјског института НР Црне горе и Историјског друштва НР Црне горе. XVIII, Титоград, 1961, с. 697—698. Изказвам голяма благодарност на проф. Б. Ст. Ангелов, който ми обърна внимание върху ръкописа и ми предостави микрофилм от него. (бел. А. М.)

³ Вж. Б. Ст. Ангелов. Неиздаден препис на Солунската легенда. — Антени, бр. 4 (542), 28. I. 1981.

шн праведни і шавь с іа слова с
 іа же сланиша шмемі прудань вьрнн
 члсо мь . а невьрнн ма пед афа
 да не про сподотсь ем ссрмонтр
 скннннн . иго охрдь шь бгго погам
 своимъ . и не шрмнгл глшрдісь мн
 вьшннн шшлнє иго охрдиннннн
 горь шлворнн . блнннннннн
 птв илєкеле . не стнннннннннн
 фере пь лншнн слова шмонннннн
 длетнн . вьшннннннннннннн
 говь боу ннннннннннннн
 нннннннннннннннннннннн
 сго нннннннннннннннннннн
 воннннннннннннннннннннн
 нннннннннннннннннннннн

СЛОВО ПРАВЕДНОЕ

шн праведни і шавь с іа слова с
 іа же сланиша шмемі прудань вьрнн
 члсо мь . а невьрнннннннннннн
 да не про сподотсь ем ссрмонтр
 скнннннннннннннннннннннн
 иго охрдь шь бгго погам
 своимъ . и не шрмнгл глшрдісь мн
 вьшннннннннннннннннннннн
 горь шлворннннннннннннннн
 блнннннннннннннннннннннн
 птв илєкеле . не стнннннннннн
 фере пь лншнннннннннннннн
 слова шмонннннннннннннннн
 длетннннннннннннннннннннн
 говь боу ннннннннннннннннн
 нннннннннннннннннннннннн
 сго ннннннннннннннннннннн
 вонннннннннннннннннннннн
 нннннннннннннннннннннннн

това обаче в него се намира една поредица от легендарни, апокрифни и поучителни творби, която по правило отсъства в книжовната продукция на споменатите автори. Тази поредица включва: Сказание за дванадесетте петъка; домашните врагове на човека и неговите добродетели; притча за тримата приятели (из „Варлаам и Йоасаф“); Откровение на Йоан Богослов; Сказание Исаево; Прение на Христос с дявола; Видение Исаево; Томино евангелие (Детство Исусово); беседа на тримата светители (неотбелязана от Вл. Мошин); Исправление за Новия завет (въпроси и отговори); Въпросите на Йоан Богослов към Аврам (неотбелязано от Вл. Мошин); Слово за Сивила; Сказание как се написа псалтира; Сказание как се написа евангелието; Слово за въздвижение на св. Панагия; Слово как Марта осъди Пилат; Солунска легенда; Слово как Йоан Александрийски разделил богатия и бедния брат (откъс от житието му); поучително слово за покаянието и милостинята; разказа за кръвосмешението (неотбелязан от Вл. Мошин); физиолог; патеричен разказ за Герасим и лъва; притча за тялото и душата; Слово за овошката; житие на Василий Нови; апокрифно мъчение на св. Георги; Откровение Варухово; Видение на ап. Павел.⁴

Изброените произведения са характерни за определен кръг подобни по състав южнославянски сборници със смесено съдържание: известния Тиквешки сборник № 677 НБКМ — София, края на XV в.; сб. № 740, Държавния архив — Букурещ, XVI в.; сб. № 13.2.25 от сбирката на А. И. Яцимирски, БАН—Ленинград, XVI в.; сб. № 1161 ЦИАМ—София, XVI в.; сб. № 13.4.10 от сбирката на П. Сирку, БАН—Ленинград, XVI в., и др. Така например четиринадесет от общо тридесет и шестте произведения в Тиквешкия сборник се намират и в Николашкия ръкопис, като напълно се схождат по своите редакционни и текстологически особености.⁵

Съставът на типа сборници със смесено съдържание, чиито представители са Николашкият, Тиквешкият, Букурещкият и др., има старинна първооснова. За това свидетелствуват редица съчинения, включени в апокрифното „ядро“ — Солунската легенда, Сказание за Сивила, Разумника и др. Както е известно, появата на Солунската легенда се отнася в научната литература както към периода на византийското владичество (Й. Иванов, Ст. Гечев, П. Динеков и др.), така и по-късно, през XIII—XIV в. (А. Воронов, М. Дринов, Ал. Т.-Балан, Б. Ст. Ангелов). Мнението за по-късното окончателно оформяне на

⁴ На места възприетата тук подредба не отговаря на първоначалната последователност в ръкописа, тъй като книжното тяло е в лошо състояние, има липси на листове и цели коли, а запазените листове са разместени при повторно подвързване.

⁵ Те са следните: Как Йоан Александрийски разделил наследството на богатия и бедния брат (Ник. л. 189а, Тикв. л. 16); Сказание как се написа псалтира (Ник. л. 179а, Тикв. л. 18^а); Сказание как се написа евангелието (Ник. л. 180б, Тикв. л. 196); Слово за въздвижение на св. Панагия (Ник. л. 181 а, Тикв. 20а); Слово как Марта осъди Пилат (Ник. л. 182а, Тикв. л. 21а); Разумник с нач.: Въ нѣлоу сътвори въ нѣо и земаю... (в Ник. е запазен само краят на производението на л. 152а; Тикв. л. 236); въпроси и отговори за Новия завет с нач.: Въпро кого нан много пожалова гъ... (Ник. л. 152а, Тикв. л. 276); Физиолог (в Ник. текстът започва на л. 197б и по подредба и редакционни особености има голяма близост до физиолога в Тикв., но има и различия — напр. на л. 212а допълнително от друг извор са преписани словата за славея, лъва, зубъра и стратокамила); Солунска легенда (Ник. л. 185а, Тикв. л. 55б); слово за покаянието, приписвано на Йоан Златоуст, в което е включен разказът за кръвосмешението с нач.: Кто не днент се и не чюднт се ш семь вѣцъ... (Ник. л. 192б, Тикв. л. 65а); Слово за овошката (Ник. л. 215б, Тикв. л. 696); патерично поучение с нач.: Молаши се гвн днь и ноць прнчтень іе раю... (Ник. л. 136б, Тикв. л. 71б); Павлово видение (Ник. л. 34а, Тикв. л. 74б).

характерния състав от апокрифи, легендарни и повествователни творби — по време на Втората българска държава — се подкрепя от установената хронология на превода или преработването на редица произведения, между които са разказът за Стария Александър, разказите за Езоп, легендата за кръвосмешението, някои цикли от апокрифи, патерични разкази и др.⁶ Независимо от това има основания да се предполага, че в този тип сборници се е запазил един архаичен пласт от текстове, които и по съдържание, и по език отвеждат към XI—XII в. По-нататъшните сравнително-типологични и текстологически изследвания ще хвърлят светлина върху съотношението и датировката на пластове в състава, въпрос, който не е непосредствена задача на настоящата работа.

Прави впечатление, че съчиненията в Николашкия сборник са подбрани според тематичен принцип. Ръкописът е забележителен с броя на включените в него есхатологични произведения — видения (апокалипсиси-откровения), предсказания и легендарно-летописни творби. Както се отбелязва, тук освен Сказание Исаево са поместени най-ранните известни преписи на Солунската легенда⁷ и Сказание за Сивила, освен това Видение Исаево, Видение Павлово, Откровение Варухово, Апокалипсис на Йоан Богослов, Въпросите на Йоан Богослов към Аврам, житие на Василий Нови. Сред тези съчинения се открояват Сказание Исаево, Солунската легенда и Сказание за Сивила, които отчасти или изцяло имат отношение към българската история и са проникнати от ярко изразена патриотична идея, достигаща до месианизъм.

Новооткритото Сказание Исаево представлява оригинална българска творба, в която са намерили отражение исторически събития от времето на византийското владичество. В текста ясно се разграничават две части — летописна и апокалиптична. В първата част се говори за редица владетели, които ще управляват в българските земи преди „последните времена“, и за идването на Антихриста. Във втората част е включена популярната византийска легенда за последния цар Михаил, господството на Антихриста и картината на второто пришествие. Даже беглият поглед върху съдържанието на творбата показва голямото ѝ сходство с легендарно-летописните произведения, създадени в периода на византийското робство, и преди всичко с известните съчинения Българска апокрифна летопис, Видение Данилово и Тълкувание Данилово от XI в.

Какви резултати дава текстологическата съпоставка на Сказание Исаево със споменатите съчинения и с други сродни по дух и образност текстове? 1. *Българската апокрифна летопис*⁸ има прилика с разглежданата творба още в заглавието — и едното, и другото произведение се приписват на пророк Исая. В Сказание Исаево отсъства апокалиптичното въведение от Апокрифната летопис, в което сам пророк Исая разказва за основаването на българската държава, както и цялата редица владетели до първата половина на XI в. Разказът в новооткритото произведение започва направо с тридесет и седмия цар — Гордѣе, наречен Чигочинъ, общ враг за българи и гърци. Следващият, тридесет и осми владетел е познатият от Българска апокрифна летопис „именемъ Гагенъ и порѣклоумъ Удоульнъ“, Самуиловият

⁶ Вж. А. Милтенова. Към характеристиката на българската литература през XV—XVII в. (сборници със смесено съдържание). Канд. дисертация (машинопис). С., 1982, с. 229—231.

⁷ За текста неотдавна съобщи Б. Ст. Ангелов. Неиздаден препис на Солунската легенда, — Антени, бр. 4, (542), 28, I, 1981.

⁸ Вж. Љ. Стојановић. Стари српски хрисовули и акти, биографије, летописи, типичи, поменичи, записи и др. — Споменик Српске Краљевске Академије, III, 1890, с. 160—193.

внук Петър Делян, който застава начело на въстание срещу византийската власт през 1040 г. За разлика от Апокрифната летопис разказът за въстанието на Петър Делян в Сказанието е пространен и твърде подробен и заема най-голямо място в историческата му част. Сведенията, които се дават за Петър Делян в двете творби, до голяма степен се схождат: в Апокрифната летопис той е „красъ зъло“, а в Сказанието — „кроткъ, хръбрь и ратникъ“, „понмѣ съ собою .лз. товаръ злата и порфнрѣ подобна к звѣздн“; и в двата текста е казано, че загива от ръката на иноплеменник в местността Овче поле край Скопие.

Тридесет и деветият владетел в Сказание Исаево също има съответствие в Българската апокрифна летопис — това е „Симонъ Прѣмудрн“. И тук характеристиката в двете творби е близката:

Българска апокрифна летопис

Сказание Исаево

Н бы отъ него отроче, емоу же нме Симеонъ прѣмудрн. Н прѣемъ царьство българское, хоудочть н зль людемь, н погоченъ землю българскоую, іероусалимскоую н рнмьскоую, Константинна цара обла. Н тогда възвахоу всн людіе Симеона цара: о лютѣ на, братіе, отъ сего царя. Прѣвы же царь Симеонъ въ царьствѣ сн .д. лѣ н сконча се.⁹

Потомъ въстанеть црь .лѣ. по морѣ въ кораблы, именеми Симонъ Прѣмудрн. Н ть прѣиметь землю българскоу. Н ть въидеть въ Нові Іерлмь, н доидеть до златн вратъ н въидеть въ хранниницѣ. Н смететъ се въ Іерлмь н крѣтеть другъ друга. Н доидеть до златн вратъ. Н видеть гь високомне н, н безвміе н н поразить н. Н тоу падеть Прѣмудрн Симонъ н речесть: Новн Іерлмь, како се змножиете законіе н окрѣтебе? Н прѣведеть Симонъ въ црѣве .с. лѣ.

От съпоставката се вижда, че текстът на Сказание Исаево съдържа повече подробности и има разлика в някои детайли спрямо Апокрифната летопис.

II. *Видение Данилово и Тълкувание Данилово*,¹⁰ известни единствено по преписи в Драголювия сборник от XIII—XIV в. (№ 632 НБ—Белград), имат подчертано сходство с новооткритото произведение. Веднага трябва да се обърне внимание, че двете пророчества по различен начин се отнасят към Сказание Исаево.

⁹ Текстът е цитиран по изд. на Й. Иванов. Богомилски книги и легенди. С., 1970, с. 280—287.

¹⁰ Вж. П. С. Срећковић. Сборник попа Драгоља. Сadržина и пророштва. — Споменик Српске краљевске академје, V, 1890, с. 10—13.

Видение Данилово е съставено още през 827/828 г. в Сицилия на гръцки език.¹¹ Тази най-ранна редакция, достигнала до нас в късни гръцки преписи, е запазена в старобългарския превод на творбата, извършен още през Х в.¹² Текстът в Драголовия сборник представлява втора старобългарска редакция на произведението, в която интерполациите отразяват събития от първата половина на ХІ в.¹³ П. Александър посочи, че е възможно интерполациите да се основават на глоси към преводното *Видение Данилово*, които по-късно са вмъкнати в самия текст.¹⁴ В резултат на анализа на интерполациите се вижда, че са добавени преди всичко топоними, които до голяма степен съответствуват на топонимите в *Сказание Исаево*. Те обхващат селища и местности на югозапад от София (Сердика, Средец) до Скопие и на юг до Солун.

Видение Данилово

Сръдѣщѣ, Главнница, Перьникъ, Дру-
нан, Мрака, Вельблудъ (Кюстендил),
Солоунъ, Струмница

Сказание Исаево

Сръдѣць, Внтоша, Шече поле, Гра-
хово поле, Земльнь, Перьникъ, Ед-
рнло поле, Солоунъ, Нови Іерлмъ (Кон-
стантинь градъ, Царьградъ), Анкыца

В *Сказание Исаево* има редица „обща места“ с интерполирания текст на *Видение Данилово*, които са присъщи още на старобългарския превод от гръцки оригинал. Някои от тях представляват тоноси (τόποι), които се срещат и в други произведения с есхатологичен характер — *Житие на Андрей Юродиви*, *Апокалипсис на Йоан Богослов*, пророчествата на Сибила, *Откровение на Методий Патарски* и др. Ето някои примери:

Видение Данилово
Хиленд. № 24

н съкоуть друугъ друу-
га ѿ ко травоу поль-
скоую.

Видение Данилово
Драголов сб.

съсъкоуть друугъ друу-
га. ѿ ко же травоу
польскоу.

Сказание Исаево
Никол. № 52

Тогда сръшѣт его нз-
манлтене на полн Гра-
хове н развьют него н
съжегоуть него ѿ ко съ-
но полское.

.....

¹¹ P. Alexander. Les Débuts des conquêtes arabes en Sicilie et la tradition apocalyp-
tique byzantino-slave. — Bollettino del Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani, 12,
1973, p. 1—37.

¹² Старобългарският превод е засвидетелствуван в преписа в сб. № 24 от Хилендарския
манастир, XIII—XIV в. Вж. В. М. Истрин. Откровение Мефодия Патарского и апокрифи-
ческий Видения Данила. М., 1897, с. 328. За състава и протографа на сборника вж. Кл. Ива-
нова. За Хилендарския препис на първия Симеонов сб. рник. — Старобългарска литература,
5, 1979, с. 59, 67, 69—70.

¹³ Вж. М. Каймакамова. Две старобългарски летописни съчинения от ХІ в. — Исто-
рически преглед, 5, 1976, 86—96.

¹⁴ P. Alexander. Historical interpolations in the zbornik popa Dragolia. — Actes du
XIV^e congrès international des études byzantines, Bucureşti, 1976, p. 23—28.

срѣщеть изманьти на
мѣстѣ нарицаемѣмъ Пер-
тонѣ н сръзеть брань
крѣпкою н есть на
мѣстѣ томъ кла-
дезь двоустъ.

срѣщеть изманьты на
мѣстѣ нарицаемѣмъ
Пертонѣ. в кста хль-
ма въ оную страну Срѣ-
дѣца. н сръзеть се бра-
нню крѣпкою. н есть
на мѣстѣ томъ кла-
дезь двоустъ.

И събереть всѣ землю
Изманьтскою, наричетъ
се въоньполци фвскасци
н подрекомн днви всан
многонменити Агарнин
внвици, Мосни родъ ев-
ренскы. Н приемоу всю
землю н градове. Н при-
доу на поле, рекомое
Срѣдѣць. Н падѣ на
кладенци, двоест-
стомъ.

Може да се заключи, че съставителят на Сказанието е познавал и използвал не първоначалния превод, а интерполираната редакция от XI в., тъй като „общите места“ са включени в контекст със сходен смисъл и идейна насоченост. Авторът е заемал отделни образи и изразни средства, типични за жанра, в които е вложил актуално съдържание — най-вече отзвук от въстанието на Петър Делян през 1040 г. Наред с това и в двете творби намира отражение нашествието на „измаилтяните“, с които във византийските пророчески сказания се обозначават различни варварски народи, обезпокоявали пределите на византийската империя — кумани, узи, араби, печенези, маджари и т. н. През XI в. техните нападения в българските земи са били често явление, както ще се изясни по-нататък. И в двете произведения се говори за въстание, което засяга Средецката област. Едно от най-интересните „обща места“ е споменаването на т. нар. „Руси бради“, което също може да намери опора в исторически събития от средата на XI в.¹⁵

Ако се приеме, че интерполираните текстове на Видение Данилово и Сказание Исаево отразяват събития от една и съща историческа епоха и са създадени в един и същ географски ареал, може да се допусне, че са възникнали непосредствено едно след друго, почти едновременно.

Различно отношение към новооткритото произведение има другото пророчество от Драголювия сборник — *Тълкувание Данилово*, което също отразява исторически събития от първата половина на XI в. Тълкувание Данилово, подобно на Сказание Исаево, е оригинална българска творба, съставена въз основа на няколко исторически и апокалиптични източника. Още в началото на текста се забелязват някои съответствия с Българската апокрифна летопис — на фона на библейския мотив за последователното съществуване на „царства“ в световната история като основател на българс-

¹⁵ Топосът „Руси бради“ е погрешно преосмисляне на гр. τὸ γένος — народ, род в гр. τὸ γένειον — брада. Изразът се среща в няколко есхатологични творби — освен във Видение Данилово, в Житие на Андрей Юродиви, пророчествата на Лъв Премъдри и др. В различните епохи в него се е влагало различно историческо съдържание. Има основание да се предполага, че една от най-ранните употреби на τὰ ξανθὰ γένη е свързана с атаките на варягите срещу Константинопол през 860—861 г. Вж. А. А. Vasiliev. *The emperor Michael III in apocryphal literature.* — *Byzantina metabyzantina*, I, 1946, p. 247. За тълкуването му по отношение на българската история вж. М. Каймакамова. *Пос. съч.*, с. 91.

кото царство е посочен Михаил каган (Борис-Михаил): „встанеть Мнханль каганъ въ Българѣхъ. нѣ же дано црѣво Българомъ. нѣ по наснаню прѣ-
къше“. Веднага след това са споменати двама от най-популярните български
владетели през Х в. — Симеон и Петър. Тази част служи като увод на
следващата, в която са отразени споменатите исторически и апокалиптични
моменти, характерни за Сказание Исаево — въстанието на Петър Делян и
неговото потушаване, нахлуването на печенези, узи, маджари и пр., леген-
дата за последния цар, пришествието на Антихриста и краят на света.
Текстът има многобройни паралели с новооткритото Сказание Исаево, които
накратко могат да се сведат до следното:

1. Централно място заема разказът за царя-победител на „Русите
бради“, чиято характеристика съответствува в двете произведения: „Тъ бо
встанеть яко рождень ѿ гроба н боуде клоснь окомъ. (Сказ. Исаево);
„н встанеть нз гроба яко спавъ. н породнтъ се юношею. клоснь ѿкомъ“
(Тълк. Данилово).

2. Събитията стават в едни и същи селища и места, главно в Средец-
ката област, като са описани по еднакъв начин:

Сказание Исаево

Н тоу боудеть мнозѣ кръвн пролн-
тне н погубе вое Гагена црѣ, а самн
си вѣвгнеть въ Перникъ. Н пребоуде
Гагенъ црѣ въ Пернице .м. днн, мае
се гвн н плаче се. Тогда яветъ се
емоу гъ (с)вое патрнархн н еппн н
калоугере н попове, н прндеть съ
нимъ въ горѣ рекомую Внтошь, ндѣ-
же соу стн оцн ѿ земле Българскіе.

Н прндеть съ чтнн крѣтомъ на нз-
манатенн н сътворнтъ съчь велнкъ
вѣло еже је двоувствъ кладенць.
Тоу боудеть проліаніе мнозе кръвѣ.
Нзвнеть Гагенъ црѣ нзманатене яко
поразнтъ н гъ палницею невнднмою.
Н Чнгочна црѣ посѣчетъ н възме
плѣнь н раздасъ яко понеть
третѣакъ конь по кръвн.

Тълкувание Данилово

Н тѣ ѿдолѣють кмоу крѣгы нзвнють
кмоу вое а самъ вѣвжнтъ въ Вель-
блоуждѣ. н тоу пакы свереть нрѣты.
н попе н днакы. н мнхы въ Вн-
тошн горѣ ндѣже соутъ събранн мно-
зи светїн ѿ всѣхъ земля. н пондоутъ
съ крѣты на нзманѣ. пат(р)нархъ
пондетъ прѣдъ нимн. начноутъ боѣ-
ти се крѣгы н ѿмоутъ плѣнь.

Н тоу створеть разбон велнкъ. н кестъ
же тоу стоуденць двоѣѣ врата нмы
н боудеть пролнтнѣ кръвн мнозѣ.
яко оутоноутн оу кръвн ждрѣвѣцоу
трнлѣтьноу.

...
 Н въ та лѣта нздѡуть нзмнантене
 ѿ сѣверне странн н тые прндѡуть
 къ Солоунѣ градѣ двѣ честн, а тре-
 тѣа въ земан встанеть, яко же хо-
 щеть крѣтити се, яко же любетъ гѣ
 нзмнантене. Н нздѡуть солоунане
 на вѣгрн н нзбнють н, н жегоу ѿрѡу-
 жѣа н место дръвѣ за .Г. лѣ.

Н въсѣланть се кагань въ Солоунѣ .Г.
 і лѣ. прндѡуть ѣгры съ снлоу всею
 на Солоунѣ. н третна честь встанеть
 на крѣщенне. понеже любетъ господь
 нзманла. н даѣ юмоу снлоу н нзн-
 дѡуть солоунане на ѣгры н нзбнють
 ю. н нжегоуть ѿрѡжнѣа .Г. лѣ.

3. Авторът — съставител на Тълкувание Данилово, е съкратил голяма част от апокалиптичните моменти, като е пренесъл победите на последния цар Михаил от популярната византийска легенда към царя-победител на „Русите бради“ от първата половина на XI в. Поради контаминацията на двете личности в Тълкуването се говори, че царят-победител ще царува тридесет и три години, ще излезе от „Слоунча град“, след като го събуди от сън ангел господен, ще отиде в Рим и едва след като победи римляните, ще иде „на южноу страну Главыннцѣ н оукротитъ роусыѣ брадн“. За разлика от Тълкуванието Сказание Исаево съдържа легендата за последния цар Михаил „в чист вид“, без да се смесва с въстанието на Петър Делян. Текстът в тази част има буквално съответствие с контаминирания текст от Тълкуванието.

4. Прави впечатление, че въпреки относително еднакъвия композиционен замисъл на двете произведения те се различават по своя начин на изложение. Сказание Исаево се характеризира с твърде обстоен и пространен разказ, стройна композиция и сравнително малко неясни места. Личи стремжът на съставителя да спазва известна (макар и условна за нас) хронология на събитията, както и да следва един по-спокоен летописен тон на изложение. За разлика от него авторът на Тълкуванието се е стремил към краткост и съгъстено излагане на историческия материал, при което се е получило наслагване на исторически, легендарно-фолклорни и апокалиптични елементи. Патриотичната идейна насоченост на Тълкувание Данилово е по-ярко изразена, като на места достига до месианизъм.

Взаимоотношенията между текста на Сказание Исаево и на Тълкувание Данилово дават основание да се предполага възможността новооткритото произведение да е създадено преди Тълкуванието и да е послужило за един от неговите източници. Допълнително доказателство в тази насока могат да бъдат някои неразбрани и преосмислени места от текста на Сказанието спрямо Тълкуванието, които предполагат известна отдалеченост от конкретните исторически събития. Наред с това е налице желанието на автора на Тълкуванието да обхване по-пълно българската история до средата на XI в., като се ползува от повече извори; а това означава, че вече са съществували едно или повече произведения, свързани с народната съдба по време на византийското владичество. Важно е да се подчертае, че независимо от тези съображения, които засега не могат да се подкрепят с данни от повече преписи на Сказанието и Тълкуванието, резултатите от текстологическия и литературно-историческия анализ свидетелствуват за съществуването на цял цикъл творби, посветени на борбата на българския народ

срещу Византия. Този факт е от голямо значение за историческата и за литературната наука.

III. *Откровението на Методий Патарски*, и по-точно неговата интерполирана редакция, също има тясна връзка с новооткритото произведение. Както е известно, това преводно летописно-пророческо съчинение придобива широка популярност в старобългарската литература — съществуват многобройни преписи от няколко превода и няколко редакции. Произведението подобно на *Видение Данилово* е преведено на старобългарски език още през X в.¹⁶ и е използвано от летописеца Нестор в неговата хроника при статията за 1096 г.¹⁷

В дадения случай най-голяма близост съществува между интерполираната редакция на *Откровението* и апокалиптичната част на *Сказание Исаево*. В. М. Истрин, комуто принадлежи най-обстойното изследване на *Откровението на Методий Патарски*, приема въз основа на известните му 22 преписа от тази редакция (от XVI до XIX в.), че тя е съставена на руска почва не по-рано от XIV в.¹⁸ Неотдавна П. Пенкова убедително показва, разглеждайки сборник № 147 от Копенхагенската кралска библиотека, преписан през 1676 г. в Сторожевския манастир край Звенигород, че интерполираната редакция може основателно да се отнесе към XI в. Както изтъква авторката, за това свидетелствуват както „запазените архаични езикови черти във втория копенхагенски текст и многобройните богомилски елементи“¹⁹, така и съпоставката с редица произведения на старобългарски и староруски писатели. Този извод потвърждава предположението, че съставителят на новооткритото произведение е имал възможност да използва като извор на разказа за последния цар Михаил, пришествието на Антихриста и края на света именно посочения интерполиран текст.

Интерполираната редакция на *Откровението на Методий Патарски* се отличава с това, че подобно на други есхатологични съчинения непрекъснато се допълва от различни източници, сред които много апокрифи. Сред тях изследователите сочат легендата за цар Константин Велики, пророчествата на Сивила, разказат за Адамовия запис, Въпросите на Йоан Богослов към Аврам, легендата за цар Михаил и др. На това се дължи съвпадението на отделни места от текста на *Сказание Исаево* в апокалиптичната му част с други произведения, които вероятно не са били използвани непосредствено от автора, а са вплетени в интерполираната редакция на *Откровението*. Така например могат да се отбележат редица паралели с Въпросите на Йоан Богослов към Аврам — не само отделни изрази, но и разгърнати сравнения и цели пасажки. Обаче тяхната подредба и контекстът, в който се намират; се свързват убедително единствено с интерполирания текст на *Откровението*.

Важно е да се отбележи; че както и при *Видение Данаилово*, тук авторът на *Сказанието* е подходил към източника си като компилатор, който не копира буквално изворите, а ги преработва съобразно със своя замисъл. Той се е обърнал към преводните византийски пророчества, прередактирани на старобългарска почва през XI в., за да включи съвременните му исторически събития в общия ход на библейската история. Не на последно място темата за второто пришествие е актуална поради очаквания край на света в седмото хилядолетие от сътворението, по-точно в 6600 г.,

¹⁶ В. М. Истрин. *Откровение Мефодия Патарского...*, с. 155, 237—238. Вж. и Кл. Иванова. *Пос. съч.*, с. 59, 67.

¹⁷ П. Пенкова. *Българските преводи на Псевдо-Методиевия летопис през XI—XIV в. и разпространението им в Русия.* — *Старобългарска литература*, 2, 1977, с. 109—110.

¹⁸ В. М. Истрин. *Пос. съч.*, с. 231—232.

¹⁹ П. Пенкова. *Пос. съч.*, с. 107—108.

т. е. 1092 г. Възраждането на идеите на хилязма — вярата в „хилядолетното божие царство“ на земята, което ще дойде, компенсирайки трагичното настояще — дава своето отражение и в Сказание Исаево.

* * *

Какви основни моменти могат да се набележат в съдържанието на творбата като исторически извор?

На фона на библейския мотив за бедствието, което ще настъпи с идването на измаилтяните, авторът пренася събитията в пределите на българската земя. Ще дойде цар с името Гордий, по прякор Чигочин, който ще завладее българската и гръцката земя. Средец е място, където ще станат велики сражения. През тези тревожни дни Витоша и Света гора ще бъдат обвити в облак, а Цариград ще запламти като огън. Нов момент от повествованието представлява идването на тридесет и осмия цар, на име Гаген, по прякор Одолян. Събирайки западното войнство, той ще укроти „Русобрадите“. Гаген-Одолян ще срещне първата войска на Овче поле във владенията на цар Чигочин и ще я разбие, като вземе оръжията ѝ. Измаилтяните ще го срещнат на грахово поле, ще го разбият и той ще избяга в град Земен. Измаилтяните ще се разпръснат и ще оплячкосат цялата българска земя.

После цар Гаген ще изпрати при Чигочин послание — да остави грабежите и да си върви с измаилтяните. Но отново ще стане битка, в която ще се пролее много кръв, войската на Гаген ще бъде погубена, а той ще избяга в Перник. На планината Витоша ще се съберат всички патриарси, епископи и попове и ще се състои божия съд. Тогава ще се появи красива девойка, която ще поведе Гаген за дясната ръка и ще го благослови.²⁰ С помощта на кръста царят ще избие измаилтяните и ще посече цар Чигочин. След това ще излязат нови насилници от запад, които ще дойдат на Овче поле с много войска. Там ще отиде и цар Гаген, ще стане голяма сеч, много кръв ще бъде пролята и царят ще падне в битката.

Следващият основен момент в съдържанието на летописната част е идването на измаилтяните от северните страни, които ще тръгнат към Солун и ще го нападнат. Солуняните ще тръгнат срещу „въргите“ и ще ги разбият.

Нов момент представя идването на тридесет и деветия цар на име Симон Премъдри. Той ще дойде в българската земя с кораби по море и ще влезе в Новия Йерусалим. Но господ ще види неговото безумие и ще го порази. С това известие завършва летописната част на творбата.

Както вече се изясни при съпоставката на Сказание Исаево с Видение Данилово и Тълкувание Данилово, то е свързано с конкретна историческа действителност и определена географска област. Топонимите насочват вниманието към историята на западните български земи през първата половина на XI в. Известно е, че няколко важни политически събития от този период отекват в съзнанието на българите и занимават живо византийските хроники — въстанието на Петър Делян от 1040—1041 г. и нахлуването на варварските народи от север (печенези, узи, маджари и кумани). Именно тези събития са сигурна опора за свързване на историческите данни от творбата тъкмо с тези съдбоносни за българския народ моменти. Съпоставката със сведенията, отразени в другите два паметника — Видението и Тълкуванието, както и сравнителният анализ с византийските хроники потвърждават извода, че става дума именно за споменатите събития.

²⁰ Този мотив се среща и във Видение Данилово.

Основни опорни пунктове в съдържанието, които позволяват творбата да се определи като нов домашен извор за въстанието на Петър Делян, са следните:

1. Цар Гаген, по прякор Одолян, без съмнение трябва да се идентифицира с реално съществуващата личност на Самуиловия внук и син на Гавраил Радомир — Петър Делян, водача на най-масовото българско въстание срещу византийската власт. Вече бе отбелязано голямото сходство между известията за него в Сказание Исаево и Българската апокрифна летопис. В новооткритата творба, както и в Апокрифната летопис присъствува пояснението, че името **Одолянь** се явява прякор. Това пояснение трябва да се свърже с народното име на Самуиловия внук, което е било разпространено редом с неговото християнско име Петър.²¹

Споменаването на цар Гордий, който разбива цар Гаген-Одолян, както и свързването му с присъствието на „Русобрадите“ позволяват да се предположи, че личността на Гордий визира император Михаил IV Пафлагон. Той е взел лично участие в потушаването на въстанието и византийските извори свидетелствуват; че стига до Средец — факт, който напълно се покрива с известието на Сказание Исаево.²² От друга страна, известията в Сказанието относно цар Гордий могат да се свържат и с личността на норманския вожд Харалд Хардрад. Като аргумент за това предположение може да се изтъкне сведението, че царят е споменат с прякор „Чигочинь“, а за хората от дружината му се казва, че са „отвъд морето“. Названието „Чигочинь“ би могло да бъде производно от старотюркската дума *çig* (чиг) — мярка за дължина.²³ Такова предполагаемо тълкуване отговаря на разпространеното прозвище на Харалд Хардрад „Високи“ или „Дълги“²⁴ Наред с това е известно, че основната част от армията му е доведена през морето. Тази идентификация насочва към възможността за контаминация на две личности в известието за цар Гордий: император Михаил IV Пафлагон и Харалд Хардрад.

2. В Сказание Исаево е отбелязано, че цар Гаген-Одолян ще срещне и разбие „първата скопска войска“ на Овче поле. Описвайки началото на въстанието, Йоан Скилица ясно сочи Скопие като отправен пункт на въстаническите части.²⁵ Тук въстаниците срещат сериозен отпор от византийската войска и продължават своето движение към Солун.

Преобладаването на топоними, свързани със Средецката област, и неколкостранното споменаване на Средец и Перник като места на велики битки отново дават основание да се приеме, че в творбата е намерило отражение потушаването на въстанието през 1041 г. Съществуват редица свидетелства, че именно Средецката област е оказала най-решителна съпротива срещу византийската власт, като се превърнала в последната крепост на въстаническата армия. Византийските хронисти не дават подробни сведения за битките, които са се разразили в Средецката област. Те отбелязват само най-

²¹ В Златарски. История на българската държава през средните векове. Т. II. С., 1972, с. 48—49.

²² Michel Psellos. Chronographie ou histoire d'un siècle de Byzance (976—1077), texte établi et traduit par E. Renauld. I—II. Paris, 1926—1928, p. 75—81; Michael Attaliata. Historia. I. Ed. Bekker. Bonn, 1853, p. 9—10; Ioannis Zonarae. Epitomae Historiarum. Zibri XIII—XVIII. Ed. Büttner-Wobst. Bonnae, 1897, p. 598—603; ГИБИ, VI, с. 94—99, 160; VII, с. 192—194.

²³ Вж. Древнетюркский словарь. Л., 1969, с. 147.

²⁴ В. Златарски. Пос. съч., с. 72.

²⁵ J. Scylitzae. Synopsis historiarum, rec. I, Thurn, Beroliri, 1973, p. 409—412 ГИБИ, XI, с. 302—304.

голямата сред тях — при крепостта Бояна, спомената и в Тълкувание Данилово.²⁶ Отбелязаните в Сказание Исаево Перник, Земен и самия Средец дават възможност да се предположи, че при тези градове също са станали сражения, макар не с такъв голям размах, както при Бояна.

Според сведенията на Михаил Псел²⁷ активизирането на императорската армия срещу въстаналите българи започва след ослепяването на Петър Делян. Средецката област била най-сериозната опасност за византийската власт през 1041 г., тъй като след ослепяването на Петър Делян въстанието в останалите области бележи неуспехи. Византийският император Михаил IV Пафлагон, като оглавил отбрана част от войската си, се насочил към въстаническите части. В състава на тази отбрана войска влизал и известният нормански вожд Харалд Хардрад, наричан още „Високи“, „Дълги“, заедно с дружината си в качеството на наемник. Той взел дейно участие при потушаване на въстанието в тема „България“ и оставил дълбоки следи, отразени дори в епоса на норманите.²⁸ За видната роля, която играе норманският вожд в потушаването на въстанието, свидетелствува Кекавмен.²⁹ Според него Харалд Хардрад извършил против враговете дела, достойни за неговото благородство и мъжество. Планът за действие против въстаниците бил съставен в Солун. От Солун заедно с императора той потеглил срещу Петър Делян, който се намирал при Остров. Там било дадено решително сражение, в което българите били напълно разбити. Тогава императорът заедно с Харалд Хардрад навлязъл навътре в България към Прилеп, където се е намирала друга въстаническа българска войска начело с войводата Мануил Ивац. Макар че и тя била разгромена от византийската армия, страната все още не била напълно усмирена. В „Историята“ на Михаил Аталиат³⁰ се съдържат сведения, че император Михаил IV Пафлагон се насочил към Сердика (Средец), където дал последно сражение. При това споменатият автор подчертава, че императорът изпитал големи опасения от въстанието в Средецката област.

В подкрепа на историческата достоверност на данните от Сказание Исаево са и свидетелствата на Кекавмен.³¹ Той описва сравнително подробно сблъскването между войската на Михаил IV Пафлагон и въстанически дружини при крепостта Бояна край Средец.

Краткият преглед на основните византийски извори, които отразяват последния етап на въстанието, позволява да се изтъкне, че в новооткритата старобългарска творба е представена българската гледна точка върху събитията от 1040—1041 г.

3. Друго известие, което дава основание Сказание Исаево да се свърже с въстанието на Петър Делян, е споменаването на „Русобрадите“ още в самото начало на творбата. Едва ли има съмнение, че тук са намерили отражение жестокостите на норманските наемници при потушаване последните огнища на въстанието. Интересно е, че в съзнанието на българите норманските дружини са останали като „хора с руси бради“. Тази представа не е била изградена единствено въз основа на народната памет

²⁶ П. С. Срећковић. Зборник попа Драгоља, с. 13. В изданието текстът е неправилно разчленен: и речеть оу Боянѣ оставитѣ тоу плѣнь. надѣте же домомъ. М. Каймамова. Пос. съч., с. 90—91.

²⁷ М. Psellos. Chronographie, I, p. 81—82; ГИБИ, XI, с. 98—99.

²⁸ П. Стоянов. Въстанието на Петър Делян в исландските саги. — Векове, 1980, 5. с. 41—46.

²⁹ Г. Г. Литаврин. Совети и рассказы Кекавмена. М., 1972, с. 368.

³⁰ М. Attaliotae. Historia, ed. Bonn, 1853, p. 32—33; ГИБИ, XI, с. 167—168.

³¹ Г. Г. Литаврин. Пос. съч., с. 368.

Употребата на този израз в Сказание Исаево е резултат и на писмените източници, които е използвал авторът. Както се изясни, в гръцкия текст на Видение Данилово и други есхатологични творби с това понятие са се означавали варягите още през IX в.³² Участието на Харалд Хардрад в потушаването на въстанието е отразено не само във византийски, но и в български източници — Видение Данилово и Тълкувание Данилово. Наред с това в двете творби, а също така в Българска апокрифна летопис и в новооткритото произведение се говори, че Петър Делян „ще бъде посечен от чужденец при Овче поле“. Това сведение потвърждава предположението, че на Овче поле войските на императора и на Харалд Хардрад нанасят едно от най-значителните поражения на българите. Много вероятно е именно в това сражение да е намерил смъртта си Петър Делян, макар че във византийските хроники липсват данни по този въпрос.

След като отбелязва трагичната гибел на цар Гаген-Одолян, авторът на Сказание Исаево насочва вниманието си към нашествието на измаилтяните, наречени „въгри“, които нападнали Солун и били избити от жителите на града. Освен термина „въгри“ тук интерес представлява известието, според което една част от измаилтяните били покръстени. Това известие дословно се повтаря и в Тълкувание Данилово. Очевидно в творбата са отразени събития, които по време приблизително съвпадат с въстанието на Петър Делян. Това добре личи в израза „Н въ та лѣта нздѣ^ѿ нзмана-тене ѿ свѣрне странн“. Въпросният епизод трябва да се свърже с някое от нападенията на прииждащите от север варварски народи — печенези, узи, маджари, кумани. Локализирането на техните действия около Солун насочва към предположението, че става дума за нахлуването на узите, разтърсило целия Балкански полуостров през 1064 г. Според Михаил Аталиат³³ узите в три орди, наброявайки 600 хиляди души, успели да преминат р. Дунав на лодки еднодръвки. Те разбили византийските отреди и местните българи и една част се пръснала по българските земи, а друга доста голяма част се спуснала през Македония към Солун и достигнала чак до Елада. Но на връщане поради настъпилата сурова зима тази орда загубила голяма част от хората си. Император Константин X Дука (1059—1067) тръгнал на поход срещу узите, които се намирили в българска територия, но между-временно византийските пълководци на придунавските градове Василий Апокап и Никифор Вотаниат успели да се освободят от плен и унищожили варварите. Една част от узите се върнала в земите си, а друга била покръстена и поселена в Македония, както свидетелствуват Михаил Аталиат, Скилица и Зонара.³⁴

Жестоките грабежи, които извършили узите в българските земи след нашествието на печенезите (1048—1051), правят напълно възможно отразяването на техния поход от 1063 г. в Сказание Исаево и в Тълкувание Данилово. Изричното посочване, че това са „въгри“, не е в противоречие с изказаното предположение. Етническото название *оугры* в редица старобългарски и староруски паметници превежда гр. *τοβριοι*, с което обикновено са се означавали различни варварски народи. Оттук редица византийски пи-

³² Вж. А. А. Vasiliev. The emperor Michael III in apocriphal literature. — *Byzantina metabyzantina*, I, 1946, p. 247.

³³ Michael Attaliotae. *Historia*, p. 83—90; ГИБИ, VI, с. 175—179.

³⁴ В. Златарски. *Пос. съч.*, с. 118—119.

сатели назовават угрите „турки“, например Симеон Логотет, Скилица Кедрин, Зонара и др.³⁵

Последното известие от летописната част на новооткритата творба е посветено на тридесет и деветия цар „Симонъ Прѣмудръ“, който ще превземе българската земя и ще влезе в Нови Йерусалим. Но по-нататък става ясно, че той не влиза в самия град, а достига само до „Златните врата“, тъй като някакви „закопи“ са възпрепятствували неговия успех. Тези сведения са твърде условни и неясни, затова при интерпретирането им възникват редица въпроси. Задачата на изследователя е да се опита да долови историческото зърно в този епизод, който е основан на апокалиптичен мотив, зает от интерполираната редакция на Откровението на Методий Патарски.³⁶ Привлича вниманието споменаването, че царят „ще се надигне с кораби по море“. Съпоставката на този момент с останалите исторически събития, намерили отражение в Сказание Исаево, както и сравнението с данните от византийските извори за посочения период позволяват да се допусне, че известието се отнася до нападението на русите срещу Византия през 1043 г. По това време мирните отношения между Византия и Киевска Русия се нарушили поради оцетяване на руските търговци. Понеже тогавашният велик княз Ярослав Мъдри (1019—1054) не получил никакво удовлетворение от Константин IX Мономах, той въоръжил голяма флота от ладии с многобройна войска от руси и варяги и ги изпратил срещу Константинопол. Този поход е отразен подробно в „Повесть временных лет“³⁷. Морската експедиция начело със сина на Ярослав — Владимир Новгородски, не постигнала целта си, защото при Босфора руската флота претърпяла пълна катастрофа. Една част от войската решила по суша да се върне в отечеството си. Тя потеглила право на север, но била посрещната от българите, живеещи в крайдунавските селища. Според Кекавмен русите били разбити при Варна и обърнати в бяг.³⁸

Разгледано на фона на тези събития, българското известие в Сказание Исаево хармонира с данните от византийските извори. Като допълнително доказателство може да се приведе фактът, че през XI в. българите добре са познавали завоевателните походи на русите спрямо Византия и българските земи. Това добре личи от сведенията в Българската апокрифна летопис, в която русите са описани като „исполини, погубили българската земя по море“³⁹. Ако приемем изказаното предположение, в лицето на Симонъ Прѣмудръ трябва да видим визиране на Ярославовия син Владимир. Както се изтъкна при съпоставката на Сказание Исаево с Българската апокрифна летопис, сведенията за Симонъ или Симонъ напълно се сходят и поради това същият извод се налага и за този паметник. Опитите Симонъ Прѣмудръ от Апокрифната летопис да се идентифицира с един от тримата управители на Скопие — Симеон-Роман, в такъв случай изглеждат по-малко убедителни.⁴⁰

³⁵ П. Пенкова. Българските преводи на Псевдо-Методиевия летопис, с. 112. Срв. Повесть временных лет. Ч. II, М., 1950, с. 288.

³⁶ В интерполираната редакция на Откровението се казва, че 12 години след възцаряването на легендарния Михаил ще се яви „Симон, един от влъхвите“. Вж. В. М. Истрин. Откровение Мефодия..., с. 178.

³⁷ Паметници литературы древней Руси XI — начала XII века. М., 1978, с. 169.

³⁸ Г. Г. Литаврин. Пос. съч., с. 357.

³⁹ Й. Иванов. Богомилски книги и легенди. С., 1970, с. 286.

⁴⁰ Ив. Венедиков. Военното и административно устройство на България през IX и X в. С., 1979, с. 129—130, 131—132.

Новооткритото Сказание Исаево е ново доказателство за непрекъснатостта на старобългарската книжовна традиция в периода на византийското владичество. Творбата, разгледана заедно с останалите известни паметници с подобен характер — Българската апокрифна летопис, Видение Данилово и Тълкувание Данилово — свидетелствува за съществуването на *цикъл от произведения*, в който е отразена съдбата на българския народ от средата на XI в. В много отношения новооткритото произведение, както и останалите летописни съчинения от този период, представлява продължение на тенденциите от официалната историческа книжнина през IX—XI в., но трансформирани в нова форма, наложена от променената политическа обстановка в България. В Сказание Исаево намира отражение идеята за запазване на българската държавна традиция, особено ярко изразена в Българска апокрифна летопис. Отново е направен опит да се определи ролята и мястото на българските владетели и българското царство сред останалите земни царства и владетели. По отношение на Петър Делян е използвана тюркската титла „каган“, чрез която вероятно се е олицетворявал древния произход на българското държавно начало.⁴¹

Народно-легендарната струя в Сказание Исаево се проявява в средствата, чрез които авторът пресъздава историческите събития, както и в мястото на народните предания в повествованието. Наред с това съставителят на творбата е познавал и използвал редица писмени източници, сред които може да се предположи, че са били и някои гръцки извори. Тази възможност се подсказва от предаването на името *Ὁδολώνης* буквално от гр. ὁ Δολέωνος. Компилативният характер на съдържанието говори за способността на автора умело да борави със своите извори и да подчини материала на патриотични тенденции, като активизира борбата на българския народ против византийската власт.

Сказание Исаево насочва вниманието към мястото и ролята на Средец по време на византийското владичество. Новооткритото произведение показва, че градът заедно с намиращите се в околностите му манастири се оформя като един от основните книжовни центрове в тази епоха. Средец се ползува със славата на „град, славен още от древността“⁴² по думите на Скилица. За известно време той е столица на покорената от Византия българска земя, седалище на дукове и стратегзи. От грамотите на Василий II личи, че епископът на Средец се е ползвал с широки права като църковен глава.⁴³ В самия Средец и около него са съществували няколко църкви и манастири, част от които са били ставропигални.⁴⁴ Именно тук в средата на XI в. съществуват условия от политически и културен характер за развитието на самобитна книжнина. Както е известно, най-благоприятната форма за книжовна дейност по това време са именно апокрифните апокалиптични творби с много летописни елементи, към които се отнася жанрово и Сказание Исаево. Тази неофициална литература, в която се съчетават писмени апокрифни извори и устни народни предания, възниква и се разпространява сред низшето духовенство. Може да се предположи, че авторът на Сказа-

⁴¹ М. Каймакамова. Българската държавна традиция и старобългарското историко-летописно творчество (VII—XII в.). — България 1300. Институции и държавна традиция. С., 1982, с. 321—322.

⁴² Й. Иванов. Св. Иван Рилски и неговият манастир. С., 1917, с. 15—16.

⁴³ Йв. Снегаров. История на Охридската архиепископия. I. С., 1924, с. 55—59.

⁴⁴ Н. Мавродинов. Църкви и манастири край София и Софийско. — София, 1939, 1, с. 23—30.

нието е принадлежал към монашеското съсловие, вероятно работещ в някой от манастирите в Средец или около него.

Интерпретацията на историческите събития, отразени в творбата, както и идентификацията на историческите личности изключва възможността Сказание Исаево да е възникнало след края на XI в. Времето, когато е била създадена творбата, изглежда най-вероятно е не по-рано от 1041 г. и не по-късно от седемдесетте години на XI в. Този период най-добре хармонира с историческите факти и с живия им отзвук в разглежданото произведение. Същият извод се отнася и до възникването на целия цикъл от сходни по дух и съдържание произведения. В такъв случай анализът на новооткритото Сказание позволява да се коригират съществуващите предположения за по-късно възникване на Видение Данилово и Тълкувание Данилово — последните две десетилетия на XI в.⁴⁵

Значението на новооткритата творба в развитието на историко-летописната традиция в средновековна България се определя не само от ценните исторически сведения, намерили място в нея, но от стремежа на българския книжовник да подчини разказа на патриотичната народностна идея. Сказание Исаево има висока стойност и като книжовно произведение, израз на тенденцията за демократизация на литературата по време на византийското владичество.

* * *

СѢГО Исае прѣрка въ вѣдѣннѣ лѣтѣхъ и въ црѣвѣхъ сказаніе о анѣхрѣтѣ,
нже хоше быти

Въстанѣ црѣ .лѣ., именовъ Гордѣ и подѣвкломъ Чнгочннѣ. Тѣ нздѣ
въ сльнчннѣмъ гра полѣ хрѣтѣанннѣ, а полѣ поганннѣ. И съверетъ всѣ землю
Ізманлътѣскоу, наречет се вбоньполцн фвскасцн (!) и подѣрекомн днвн
вслн, много именовн Агарннн вьнѣцн, Мосннѣ род. евренскы. И прѣнмоу всоу
землю и градове. И прѣндоу на полѣ, рекомое Сръдѣць. И падѣ на клд-
денцѣ двоевстоми. И въ града Сръдѣца почнвѣтъ пльновѣатн странн вѣсточнѣ
и западнѣ, и сѣвера и юга. И не можеть прѣтнвѣтн се нмѣ никто. И по-
разнѣ Чнгочннѣ грѣскоу землю вьлгарскоу и грѣскѣ (sic) ѣако мѣлъ за .лѣ.
лѣ. Тога погнвнмоу грѣцн прѣвз море, а вьлгарѣ на запа. Тѣкмо вдрѣжетъ
въ градове именовннѣ, въ гора и въ цпнлѣхъ, и въ пещера. И въ тѣ
днн Витоша мьглоу повнѣт и все плавннне нарочнѣтѣ. И ста гора вьлакомъ
вьлачнѣт се и Црнгра ѣако вгнѣмѣ начнѣ полѣтн. И помоучн Чнгочннѣ всѣ
землю, и начнѣ въ страна тѣ плакатн се, глѣюще: „В люте намѣ, вратѣ,
ѣако люте вдрѣсмо“.

И въ лѣто црѣ Чнгочннѣ нздѣтѣ .лн. црѣ въ запада слнца, въ землѣ
Сарове, именовъ Гагенѣ и подѣвкломъ Вдолѣнѣ, црѣвоуѣтъ .ѣ. лѣ и боудѣ

⁴⁵ Вж. P. Alexander. Historical interpolations in the zbornik popa Dragolia, p. 23—28.

кроткъ и храбрь и ратникъ, емоу же прѣндоу хрѣтѣане съ плачемъ. Тъ во
 встанеть яко рождень ѿ гроба и боуде клоснь окомъ и събереть вое за-
 паднѣе и поморкые и понме съ собою .лз. товаръ злата и порфиръ, подобна
 ѣ звездн. И прѣншѣдъ, зкрати рѣсобрадѣ, и пондетъ въ землю българскоу.
 Прѣвоу вонскоу скопскоу срѣщеть на Вече полѣ въ власти Чнгочнна.
 И развнеть ю, и възметъ врѣжѣа нхъ. И врѣжит вое свое Гагенъ црѣ и
 пакы понде на Чнгочнна. Тога срѣщѣтъ его нзманатене на полѣ Грахове и
 развнютъ его и съжегутьъ его яко сѣно полское, а самн звѣгнѣ в Земальн
 град. И разндѣтъ се нзманатене и пѣвнеть всѣ землю българскоу.

Тогда послѣтъ Гагенъ црѣ Чнгочнна црѣ: „Вставн пѣвнъ и пондн съ
 нзманатени, яко не нмамо васъ вставн“. И прѣввде Гагенъ црѣ .г. мѣ
 въ Земальне, мѣ се вѣ дондеже скоуннтъ (!) .д. тмѣ вон свон. Пакы прѣ-
 нде на нзманатене на мѣсто рекомое .е. тогомнлѣ. И тоу боудеть мнозѣ
 крѣви пролантне и погоубе вое Гагена црѣ, а самн сн звѣгнѣтъ въ Перникъ.
 И прѣвоуде Гагенъ црѣ въ Перницѣ .м. дни, мѣ се гѣн и плаче се. Тогда
 яветъ се емоу гѣ вое (!) патрнархн и еппн и калоугере и попове, и прѣн-
 дѣтъ съ нымъ въ горѣ, рекомоу Внтошь, ндѣвже соу стн оцн ѿ земле българскѣе.

Тогда нздѣтъ двѣца стаа и красна тѣломъ, въводещн .т. стн щѣ.
 И поведеть Гагена црѣ за десноу рѣкв и бѣвнтъ его. И прѣндеть съ чтнн
 крѣтомъ на нзманатени и сътворнтъ сѣчь велнкъ сѣло еже ѣ двоевѣтъ кла-
 денѣцѣ. Тоу боудеть проланѣе мнозе крѣвѣ. Нзбнеть Гагенъ црѣ нзмана-
 тене яко поразиъ гѣ палницею невнднмоу. И Чнгочнна црѣ посѣчетъ и
 възме пѣвнъ и раздасъ яко понеть третѣакъ конь по крѣви. А тон прѣвѣ
 бы на срѣщѣн .г. лѣте и .д. мѣе.

Потомъ нздѣтъ некоторн наследннцн (вм. насанннцн). ѿ запада яко
 вестоуднн змнѣвн и ты пондоу на Овче полѣ съ снаамн многнмн. Тогда
 понде Гагенъ црѣ на Вече полѣ, събравъ всюу землю българскоу. Тога по-
 текоуть вон Гагена црѣ на Вече полѣ. Да нже боудеть мтн моудра, та
 оудрѣжн сна своего, ѿты съсѣкоуть се люде тнзн яко сѣно полское. И ре-
 коуть люде: „В горе намъ, братне, яко погнве земля българска безъ
 встанка. И толнко ке встатн люде еанко мощн ѿ едногго двѣа сѣнъ
 вдрѣжатн.“ И потомъ прѣндеть ѿ Веча полѣ на Едрнло полѣ. И тоу боу-
 деть велнкъ сѣчь сѣло и проланѣе крѣви мнозѣ, яко не нма ѿтолѣ на-

решн се Едрнло поле, нь прославнт се Костѣно поле. Н тоу се падѣ Гагенъ
црѣ н с нымъ боак тисоуше тисоушь дшѣ. Н рекоуть люде: „У горе намъ,
яко погвен се: всь (sic) мнрь.“

Н въ та лѣта нздѣоу нзмнантене ѿ сѣверне странн н тые прѣндоуть
къ Солоуни градѣ двѣ честн, а третѣа въ земан встанеть, яко же хошетъ
крѣтити се, яко же любеть гѣ нзмнантене. Тогда начнѣ рѣвновати Соловн.
Н нздѣтъ солоуниане на вѣгн н нзбнють н, н жегоу шроужѣа н место
дрѣвѣ за .Г. лѣ.

Потомъ встанеть црѣ .лѣ. по морѣ въ кораблы, нменемъ Симонъ Прѣ-
моудрн. Н тѣ прѣнметъ земаю бѣлгарскоу. Н тѣ вѣндетъ въ Новѣ Иерамъ,
н дондете до златн вратн н вѣндетъ. Н тоу вдрѣжнт се въ златн вратн
н вѣндетъ въ хранилицѣ. Н сметет се всь Иерамъ н крѣтеть дрѣугѣ дрѣуга.
Н досегнѣтъ до златн вратѣ. Н вѣднтъ гѣ високовмне н н безвме н н
поразитъ н. Н тоу се падеть прѣмоудрн Симонъ н речеть: „Новн Иерамъ,
како се вмножитѣ законѣ н окрѣтъ тебе?“ Н прнвѣдетъ Симонъ въ црѣтве
.С. лѣ.

Н потомъ послѣтъ гѣ црѣ н тѣн боудеть црѣ .м. бѣгпосланин, нме-
емъ Мнханъ. Н тѣ прнме црѣтве всен вьселѣннен. Н вьставѣ, нде къ прѣ-
стола, гдѣ двѣа дрѣжн вѣнць бѣгочьствѣаго црѣа н бѣговѣрнаго црѣа Кон-
стантина. Н положнтъ на главѣ вѣнць Мнханѣа н да емѣ бѣ жнвота .мг.
лѣ. Въ того црѣ боудеть радѣ н вьселѣе н жнзнь вѣанка, нже нѣ была
ѿ начала всего мнра. Въ тѣе днн прѣндетъ вьстнтн стѣе црѣквы н сѣзнж-
дет ватарн сѣвѣрннѣе, н да людемъ ножь мѣсто шрѣжѣа. Тогда расковетъ
шроужѣа на надѣлателное шрѣжѣе, а мѣче на сѣрпове. Тогда вѣдѣтъ люде вбозн
яко боладѣе, а боладѣе яко воеводн, а воеводн яко црѣе. Тогда расѣют се люде
по всен земан. Н въ тѣе днн тѣкмо, еже соуть вьмрѣан, тнзн не нмаю что
сѣтворнтн. Н въ та лѣта Мнханѣа црѣа поустн лоза мѣвѣрннѣа, а снопѣ
кѣбѣль пшенице, а овца стрѣжнн коутѣа, меда н масла множество боудѣе.
Н въ та лѣта члѣнн н скотн вмножет се н сѣмрѣтн не боудѣе, ни рѣтн, ни
разбоѣа.

Н въ та лѣта пондетъ еднна баба ѿ вьстока санцоу, а дрѣвга ѿ
запада, н сѣвѣцѣта се в Анкыцн. Н вѣсѣвѣцѣта главоу члѣю н тоу сѣдѣта
падкати се .Г. днн н .Г. ноцн, глающе: „У любовна главо, вьстанн яко

много ꙗко житїа багаго и не кто жити.“ Тогда вставше пондета .с. пь-
прн и вѣрѣшета ндѣже земля дари свои рингоула. И тѣ пакы сѣдета
за .з. дни плакати се, глающе: „В любовна чѣда, како се поговѣисте се
(sic) въ жестосрѣди вашн, есть во много житїа и не кто жити, змали се
родъ чачки“. И въ та лѣта вѣдетъ нзобылае всемѣ. Тако боуде радѣ и
веселїе.

И въ тїе дни вѣсѣдетъ Мнханлъ црѣ на конь свои и прнде по морѣ
въ Римъ съ единѣмъ харзаномъ (!) и речеть римляномъ: „Вѣрѣзѣте ми
врата.“ Онн же глають ему: „Не хошемъ тебѣ врата вѣрѣсти, ꙗко ль-
стыць еси.“ Онн же махнеть харзанѣ и не вдарн, а състроут се врата медна
ꙗко прах. Тогда снндѣтъ римскы еппи и каллгерне, и патрнарси и попови,
сълагающе книги и крѣще се въ цркыхъ вѣнцѣ. И вѣрѣшет се дїакъ прость
и прѣпрнтъ и съ сылами книжними и речеть нмъ: „Семѣ подобаетъ цртво-
вати, юдѣже землю санце вѣдрѣжнтъ.“ Онн же прнемше книги и вдареть
дїака того въ главоу и змреть и лежнтъ .г. дни. И третн днѣ да ему
бѣ дшѣ дїакоу томѣ. И речеть ему гь: „Встанн и нди въ монастырь
стго апла Павла и вѣрѣшешн вѣнцѣ порфирнѣнъ и рнзѣ нескверннѣмъ въ грѣбѣ
и вложи Мнханаоу на главоу.“

То видѣвшѣ римляне, на немъ страхъ великъ и чтѣ великоу, и нач-
ноутъ глати, злато снпающе, еанко гвмнени штокѣ, толнкоу могомоу скла-
дающе. И штоудоу вѣсѣдетъ Мнханъ на конь свои и пондетъ по всемоу
миру, съставляющн вѣрѣ и законъ за .аг. лѣ съ единѣмъ харзаномъ. И пакы
нде въ свои, рекомїи Нови Іерлмъ и зкротнтъ рѣсе врадн. И тѣ лѣ вѣ-
детъ .нг.

И въ та лѣта Мнхана цра љвнт се птнца красна бѣло, љвляющн
се Црнградѣ на забрала. И вѣлетнт се въ калоугернцѣ. И роднт се под
властїи Мнхана цра бгопротнвеннкъ Антхрнсть и боудеть краснѣ паче
всего рода чача прѣлѣ(сть) нмѣе очн ꙗко звѣздн.

Потомъ Мнханъ пондетъ къ прѣстола и положнтъ вѣнцѣ свои на крѣ
и прѣда дхѣ свои гвн. Тогда прнмоу агглн невнднмо и понесоу тѣло
его на нѣо. Тогда Антхрѣтъ начне мочнтн хртїане люто зѣло чрѣва нмъ
вколо двѣа нзѣлатн, а дрочнми вресн трѣнїе, а дрочн съжежеть шг-
немъ, и глеть нмъ: „Гдѣ соу, нже въ книги вѣровашее и въ чтны

крѣть?« Н въсплачеть се къ боу всака пльть. Н всанша гь въплъ вьврны людн. Н послвть гь Наню пррка н сноха на прьпнраніе Антхртовому, іако съблазнитъ всь мнрѣ. Въ тїе бо дни вьстанеть ивренискы цртво (sic) а хрїстіане змалет се. Тогда боудуть послѣднїи прьвїи, а прьвїи послѣднїи.

Тогоа начне прьпнратн се Нліа съ Антхртомь, глѹще иемоу, іако „блазнитель еси“. Ун же разярнт се съ гнѣвомь н сьтворнтъ ватарь медвнѣ н вьведеть Нлію н сноха н заколетъ, іакоже ре прркь Давндь: „Тогда вьзложеть на ватарь твои тельци“. Тогда вьзветь гь чьстны крѣть н апан н іевліа н нзьбраннїе все, згождьшее боу, н стїе црквен н крѣщеннїе гробы по всен земан. Вьзвдннеть ие на іерь, а земаю зажеже гь Н вьзгорнтъ земаіа іако н горн, а горн іако н храмнни, іако же ре прркь Давндь: „Прнкасает се гора н вьзднме се“. Тогда море вьзврнтъ іако же въ грнцн. Н іако свертъ по (sic) море нзгорнтъ тако все за .г. лѣ. Тькмо встанеть земаіа, ндѣже Іурдадь (sic) нсходнтъ.

Потомь поустнтъ гь .д. ветры велнкы н развѣютъ пра по земан вь шнротоу н вь дълготоу. Потомь іавнтъ гь два источннка вѣлѣвшн снѣга, едннъ ѿ вьстока, а дрругн ѿ запада. Н потекоуть по всен земан. Н боудеть равна земаіа іако н хартїа, н красна паче сего свѣта седмь чьстн вѣлѣвїа. Н лежнтъ земаіа .г. лѣ. Н вьзоупнтъ земаіа къ вѣ, глѹщїи: „Прнзри на ме, влко, н помлви ме, іако нмамь много лѣ лежоущїи, іем бо іако н двца седмоаѣтнаа чнста паче всеи тварн. Учнстнх се ѿ всакои скверны.“

Тогда сьнндеть съ нвѣ по вѣлакомь съ снаю н славою многою на мѣствѣ, рекомен Хоуки. Н сьнндѣтъ црквен стїе, іако звездн сїающе коіаждо на свое мѣсто. Н сьнндють множества аггль н архггль н тмн тманн .вї. легѣв, носеце прѣстоля гнѣ, сїающе прѣжде слнца .з. чьстн. Н самь гь іавнт се съ нвѣ, іако самь соуднтъ жнвнмь н мрѣтвнмь.

Тогда вьстроувуть архггль Мнхань въ вѣны рогь н съ ны вї. аггль. Н вьзоуднтн ѿ вѣка спеще, іако же ре прркь: „Послѣвшн дхь свон н сьзнждють се, вѣновншн лице земан.“ Тогда вьстанють іако ѿ сна. Н потекоуть по земан, познавающе дрругь дрруга. Тогда прншьдѣше агглан разлочеть добрїе ѿ занхь. Н поставеть добрїе в десноую, а грѣшнне ошоую. Н речеть црѣ стоещнмь ѿ десноую иго: „Прндѣте, влѣенн вца моего,

